Islamic Science and Culture Academy

Islamic Governance Studies

Online ISSN: 3115-767X

Governmental Consequences of Justice-Centeredness in Islamic Governance; Based on the Analysis of Religious Texts

Mohammad Bahrami

Assistant Professor, Department of Qur'an and Social Sciences, Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran. m.bahrami@isca.ac.ir

Abstract

Justice-centeredness is one of the fundamental and inseparable principles of Islamic governance, rooted in the teachings of the Noble Qur'an, the Sunnah of the Noble Prophet (peace be upon him), and the conduct of Imam ʿAlī (peace be upon him). In Islam's political system, justice is not merely a moral virtue or spiritual ideal, but the principal indicator of legitimacy, effectiveness, and durability of the political order. The historical experience of Islamic governments—especially the ʿAlawī governance—has shown that neglect of justice in structural, political, and social arenas lays the groundwork for the erosion of public trust, the rise of corruption, and the weakening of social cohesion. Despite this central place, many contemporary studies have examined justice only in conceptual and ethical terms or within the domain of public policy, and comprehensive research that analyzes the causal chain of the governmental consequences of justice-centeredness is rarely observed. The absence of such a model has prevented policymakers and evaluators of Islamic governance from systematically measuring the impact of justice on indicators of sustainability, legitimacy, and social capital. The principal question of this study is what structural, legitimacy-related, and social consequences justice-centeredness entails in Islamic governance and how these consequences, within a coherent causal model, reinforce one another and ultimately lead to the consolidation of the political system. The main objective is to identify and explain the governmental consequences of justice-centeredness on the basis of authoritative religious sources and then to depict a causal model that shows how the realization of justice at various levels of governance results in the strengthening of political structures and public satisfaction. The subsidiary objectives are: extracting the principal components of justice-centeredness in Islamic governance from religious texts; explaining the mechanisms linking justice-centeredness to indicators of effectiveness and sustainability of the political order; briefly comparing the findings with certain Western theories of justice in governance, especially the views of John Rawls, Francis Fukuyama,

Cite this article: Bahrami, M. (2025). Governmental Consequences of Justice-Centeredness in Islamic Governance; Based on the Analysis of Religious Texts. *Islamic Governance Studies*, 1(2), p. 165-186.
https://doi.org/10.22081/JISLAMICGO.2025.71913.1027

Received: 2025-04-13 ; **Revised:** 2025-05-30 ; **Accepted:** 2025-07-09 ; **Published online:** 2025-10-02
Type of article: Research Article
Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy
https://jislamicgov.isca.ac.ir
©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

and Bo Rothstein, and demonstrating the distinctiveness of the Islamic approach; and presenting a theoretical framework for assessing just governance in Islamic systems and for reinforcing indigenous policymaking. This study is a theoretical and analytical inquiry with a qualitative approach. The principal method is inferential content analysis based on data gathered from authentic Islamic sources, including the Noble Qur'an, *Nahj al-Balāgha*, *Ghurar al-Ḥikam*, *Tuḥaf al-ʿUqūl*, *Mustadrak al-Wasāʾil*, and the works of leading thinkers such as Murtaza Mutahhari and Muḥammad Bāqir al-Ṣadr. In addition, the principles of the Constitution of the Islamic Republic of Iran and the Statement on the Second Step of the Revolution are considered complementary documents. In the research process, after coding concepts related to justice and governance, the components and mechanisms for realizing justice were extracted and depicted in a causal chain showing that each consequence provides the ground for the next. The findings reveal that justice-centeredness possesses a multi-layered driving force whose reflections appear in structural, legitimacy-related, and social arenas. At the structural and institutional level, justice, by preventing discrimination, corruption, and inequality in resource distribution, stabilizes institutions, consolidates power, and increases effectiveness; the ground for accountability and the susceptibility of rulers to oversight is laid by justice, and meritocracy becomes a behavioral rule that enables the appointment of righteous and honest managers. In the political and legitimacy dimension, justice-centeredness, by attracting trust and reducing social resistance, increases the soft influence of the government and simultaneously strengthens divine legitimacy and popular acceptance; Qur'anic verses and the ʿAlawī conduct show that the linkage between God's satisfaction and people's satisfaction is embedded in the implementation of justice. In the social and communicative arena, justice-centeredness prepares the ground for social solidarity, reduction of cleavages, reinforcement of a sense of belonging to the political order, and the enhancement of social capital. The causal chain depicted in this research shows that these consequences, as a progressive cycle, reinforce each other: structural reform yields political sustainability, sustainability increases social capital, and social capital leads to greater effectiveness of structures. A comparative analysis with theories such as those of John Rawls and Francis Fukuyama shows that, although in Western thought justice is likewise a condition for governmental effectiveness and stability, in the Islamic intellectual system justice—beyond rational functions—is grounded in divine legitimacy, moral reform, and victory over falsehood. This study, while presenting a coherent model of the governmental consequences of justice, proposes a theoretical framework for evaluating and strengthening models of Islamic governance that can serve as a basis for comparative studies and indigenous policymaking. According to the presented model, justice-centeredness generates a positive cycle: starting from structural reform, leading to political sustainability and legitimacy, and ultimately elevating social capital and national cohesion; this social capital feeds back positively into structural effectiveness and sustains the cycle. The comparative analysis showed that although in Western theories justice is presented as a condition for governmental effectiveness and stability (as in Rawls and Fukuyama), in Islamic thought justice, in addition to rational functions, rests upon divine legitimacy, social reform, and victory over falsehood.

Keywords: Justice-Centeredness, Islamic Governance, Legitimacy, Sustainability, Social Capital.

دراسات الحوكمة الإسلامية
شاپا الكترونيكي: ۳۱۱۵-۷۶۷X

التداعيات الحكومية لمبدأ العدالة-المحورية في الحوكمة الإسلامية؛ دراسة قائمة على تحليل النصوص الدينية

محمد بهرامي

أستاذ مساعد، قسم القرآن والعلوم الاجتماعية، معهد العلوم والثقافة الإسلامية، قم، إيران. m.bahrami@isca.ac.ir

الملخص

إنّ العدالة–المحورية تُعدّ من المبادئ الجوهرية التي لا تنفصل عن منظومة الحوكمة الإسلامية، حيث تنغرس جذورها العميقة في تعاليم القرآن الكريم، وفي سنة النبي الأعظم(ص)، وفي سيرة الإمام علي(ع) العملية والفكرية. وفي الرؤية السياسية الإسلامية، لا يُنظر إلى العدالة على أنها مجرد قيمة أخلاقية أو فضيلة معنوية مثالية، بل تُعتبر المؤشر الأساسي الذي يقاس به مدى مشروعية النظام السياسي ودرجة فاعليته واستمراره. وقد دلّت التجارب التاريخية للدول الإسلامية، وبالأخص تجربة الحكم العلوي، على أنّ إغفال العدالة أو تهميشها في البُنى المؤسسية والعمليات السياسية والعلاقات الاجتماعية يؤدي بالضرورة إلى تآكل الثقة العامة، وتفشي الفساد، وإضعاف الروابط الاجتماعية الجامعة. وعلى الرغم من هذه المكانة المحورية، فإنّ معظم الدراسات المعاصرة اهتمت بالعدالة من زاوية مفهومية أو أخلاقية أو في إطار السياسات العامة فقط، بينما قلّما نجد دراسة شاملة تضع في الحسبان تحليل السلسلة السببية لآثار العدالة–المحورية على الحوكمة. إنّ غياب مثل هذا النموذج التحليلي المتكامل جعل صانعي السياسات والمقيّمين في مجال الحوكمة الإسلامية عاجزين عن قياس الأثر المباشر وغير المباشر للعدالة على مؤشرات الاستقرار والشرعية ورأس المال الاجتماعي بطريقة منهجية. ومن هنا، تتمحور الإشكالية المركزية لهذه الدراسة حول السؤال التالي: ما هي التداعيات المؤسسية والشرعية والاجتماعية المترتبة على تبنّي مبدأ العدالة–المحورية في الحوكمة الإسلامية؟ وكيف يمكن لهذه التداعيات أن تتفاعل فيما بينها ضمن سلسلة سببية متماسكة بحيث يعزز كل منها الآخر وينتهي الأمر إلى ترسيخ النظام السياسي؟ والغاية الرئيسة للبحث هي التعرف إلى هذه التداعيات وتفسيرها بالاستناد إلى المصادر الدينية الموثوقة، ومن ثم صياغة نموذج سببي متكامل يُظهر كيف أن تجسيد العدالة في مستويات الحكم المختلفة يقود بالنتيجة إلى تعزيز البنية السياسية وتوليد رضا شعبي واسع. كما يتفرع عن هذا الهدف الرئيس أهداف فرعية، منها: استخراج العناصر الأساسية للعدالة–المحورية في الحوكمة الإسلامية استنادًا إلى النصوص الدينية، توضيح آليات الارتباط بين العدالة ومؤشرات الكفاءة والاستقرار السياسي، عقد مقارنة أولية مع بعض النظريات الغربية للعدالة في الحوكمة، خاصةً آراء جون رولز وفرانسيس فوكوياما وبو روتشتاين، وإبراز الفوارق المميزة للمنظور الإسلامي، وأخيرًا تقديم إطار نظري لتقويم الحوكمة العادلة في النظم الإسلامية وتوجيه السياسات المحلية. يعتمد هذا البحث منهج الدراسات النظرية التحليلية بالاقتراب النوعي، وتقوم طريقته الرئيسة على تحليل المحتوى الاستنباطي انطلاقًا من بيانات مستمدة من

استناداً إلى هذه المقاله: التداعيات الحكومية لمبدأ العدالة–المحورية في الحوكمة الإسلامية؛ دراسة قائمة على تحليل النصوص الدينية. *دراسات الحوكمة الإسلامية*، ۱(۲)، ص۱۶۵-۱۸۶. https://doi.org/10.22081/JISLAMICGO.2025.71913.1027

نوع المقاله: بحثيه **الناشر:** المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية https://jislamicgov.isca.ac.ir

CC BY NC

المصادر الأصيلة مثل القرآن الكريم، نهج البلاغة، غرر الحكم، تحف العقول، مستدرك الوسائل، فضلًا عن مؤلفات مفكرين بارزين كمرتضى مطهري ومحمد باقر الصدر، مع الالتفات إلى مبادئ الدستور الإيراني وبيان الخطوة الثانية للثورة الإسلامية بوصفهما وثائق مكملة. وقد اتبعت الدراسة خطوات منهجية تمثلت أولًا في ترميز المفاهيم المتعلقة بالعدالة والحوكمة، ثم استخراج المكونات وآليات تجسيد العدالة، وأخيرًا رسمها في سلسلة سببية تبين كيف أنّ كل أثر يشكّل أرضية لظهور الأثر التالي. وكشفت النتائج أن العدالة–المحورية قوة دافعة متعددة الأبعاد تُظهر انعكاساتها في المجالات المؤسسية والشرعية والاجتماعية. ففي المستوى البنيوي والمؤسسي، تؤدي العدالة إلى منع التمييز والفساد واللا مساواة في توزيع الموارد، الأمر الذي يعزز استقرار المؤسسات ويثبّت السلطة ويزيد الكفاءة. كما تُنشئ العدالة أرضية للمساءلة والرقابة وتُحوّل مبدأ الجدارة إلى قاعدة سلوكية تؤدي إلى تعيين مسؤولين صالحين ونزهاء. وفي البُعد السياسي والشرعي، تؤدي العدالة–المحورية إلى جذب ثقة المواطنين وتقليل أشكال المعارضة الاجتماعية، مما يزيد من النفوذ المعنوي للحكم ويُقوي في الوقت نفسه الشرعية الإلهية والقبول الشعبي، حيث تؤكد النصوص القرآنية والسيرة العلوية أنّ رضا الله مرتبط برضا الناس عبر تحقيق العدالة. أما في المجال الاجتماعي والتواصلي، فإن العدالة تمهد لتماسك المجتمع وتقلل الفجوات الداخلية وتعزز الانتماء للنظام السياسي وترفع مستوى رأس المال الاجتماعي. كما يوضح النموذج السببي الذي صاغته الدراسة أن هذه التداعيات تتفاعل في حلقة تقدمية متواصلة: فإصلاح البُنى يقود إلى الاستقرار السياسي، والاستقرار يولّد رأس مال اجتماعي، ورأس المال الاجتماعي يعيد تغذية فعالية البُنى. أما المقارنة مع نظريات مثل آراء رولز وفوكوياما فقد أبرزت أنّ الفكر الغربي أيضًا يربط العدالة بالكفاءة والاستقرار، إلا أنّ الرؤية الإسلامية تمنح العدالة بعدًا إيمانيًا وأخلاقيًا ورساليًا يجعلها أساس الشرعية الإلهية وأداة إصلاح المجتمع وضمان الانتصار على الباطل. ومن ثم، يقدّم البحث نموذجًا متكاملًا لتداعيات العدالة الحكومية، وإطارًا نظريًا لتقويم وتعزيز أنماط الحوكمة الإسلامية، يمكن أن يشكّل أساسًا للدراسات المقارنة وللسياسات المحلية. ويخلص النموذج إلى أنّ العدالة–المحورية تولّد دورة إيجابية تبدأ بإصلاح الهياكل، فتقود إلى الاستقرار والشرعية السياسية، ثم ترفع من مستوى رأس المال الاجتماعي والوحدة الوطنية، وهذا بدوره ينعكس مجددًا على رفع كفاءة المؤسسات، لتستمر الدورة. وتبيّن المقارنة أنّه بينما يرى الفكر الغربي العدالة شرطًا براغماتيًا للكفاءة والثبات، فإنّ الفكر الإسلامي يعتبر العدالة أساسًا للشرعية الإلهية والإصلاح المجتمعي والانتصار الحق على الباطل.

الكلمات المفتاحية: العدالة – المحورية، الحوكمة الإسلامية، الشرعية، الاستقرار، رأس المال الاجتماعي.

شاپا الکترونیکی: ۷۶۷X-۳۱۱۵

پیامدهای حکومتی عدالت‌محوری در حکمرانی اسلامی؛ بر پایه‌ی تحلیل متون دینی

محمد بهرامی

استادیار، گروه قرآن و علوم اجتماعی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران. m.bahrami@isca.ac.ir

چکیده

عدالت‌محوری یکی از اصول بنیادین و لاینفک حکمرانی اسلامی است که ریشه در آموزه‌های قرآن کریم، سنت پیامبر اعظم(ص) و سیره امام علی(ع) دارد. در منظومه سیاسی اسلام، عدالت نه تنها فضیلتی اخلاقی یا آرمانی معنوی، بلکه شاخص اصلی مشروعیت، کارآمدی و پایداری نظام سیاسی محسوب می‌شود. تجربه تاریخی حکومت‌های اسلامی، به‌ویژه حکومت علوی، نشان داده است که بی‌توجهی به عدالت در عرصه‌های ساختاری، سیاسی و اجتماعی، زمینه‌ساز زوال اعتماد عمومی، افزایش فساد و تضعیف انسجام اجتماعی می‌شود. با وجود این جایگاه محوری، بسیاری از پژوهش‌های معاصر به بررسی عدالت صرفاً در بُعد مفهومی، اخلاقی یا در حوزه سیاست عمومی پرداخته‌اند و مطالعه‌ای جامع که زنجیره علت و معلولی پیامدهای حکومتی عدالت‌محوری را تحلیل کند، کمتر مشاهده می‌شود. فقدان چنین الگویی باعث شده که سیاست‌گذاران و ارزیابان حکمرانی اسلامی نتوانند به‌صورت نظام‌مند، تأثیر عدالت را بر شاخص‌های پایداری، مشروعیت و سرمایه اجتماعی اندازه‌گیری کنند. مسئله اصلی این پژوهش آن است که عدالت‌محوری در حکمرانی اسلامی چه پیامدهای ساختاری، مشروعیتی و اجتماعی به همراه دارد و این پیامدها چگونه در یک الگوی علّی منسجم، همدیگر را تقویت کرده و نهایتاً به تحکیم نظام سیاسی می‌انجامند. هدف اصلی پژوهش، شناسایی و تبیین پیامدهای حکومتی عدالت‌محوری بر اساس منابع معتبر دینی و سپس ترسیم الگویی علّی است که نشان دهد چگونه تحقق عدالت در سطوح مختلف حکمرانی، به استحکام ساختار سیاسی و رضایت عمومی منجر می‌شود. همچنین اهداف فرعی عبارت‌اند از: استخراج مؤلفه‌های اصلی عدالت‌محوری در حکمرانی اسلامی از متون دینی؛ تبیین سازوکارهای ارتباطی میان عدالت‌محوری و شاخص‌های کارآمدی و پایداری نظام سیاسی؛ مقایسه اجمالی یافته‌ها با برخی نظریه‌های غربی عدالت در حکمرانی، به‌ویژه آرای جان راولز، فرانسیس فوکویاما و بو راشتاین، و نشان دادن تمایز رویکرد اسلامی؛ ارائه چارچوبی نظری برای ارزیابی حکمرانی عادلانه در نظام‌های اسلامی و تقویت سیاست‌گذاری بومی. این پژوهش از نوع مطالعات نظری و تحلیلی با رویکرد کیفی است. روش اصلی، تحلیل محتوای استنباطی بر پایه داده‌های گردآوری‌شده از منابع اصیل اسلامی شامل قرآن کریم، نهج‌البلاغه، غررالحکم، تحف‌العقول، مستدرک الوسائل، و آثار متفکران برجسته مانند مرتضی مطهری و محمدباقر صدر است. همچنین اصول قانون اساسی

استناد به این مقاله: بهرامی، محمد (۱۴۰۴). پیامدهای حکومتی عدالت‌محوری در حکمرانی اسلامی؛ بر پایه‌ی تحلیل متون دینی. *مطالعات حکمرانی اسلامی*، ۱(۲)، ص۱۶۵-۱۸۶. https://doi.org/10.22081/JISLAMICGO.2025.71913.1027

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۵ ؛ **تاریخ اصلاح:** ۱۴۰۴/۰۳/۱۰ ؛ **تاریخ پذیرش:** ۱۴۰۴/۰۴/۱۹ ؛ **تاریخ انتشار آنلاین:** ۱۴۰۴/۰۷/۱۰

نوع مقاله: پژوهشی **ناشر:** پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی https://jislamicgov.isca.ac.ir

۱۴۰۴©/ نویسندگان دارندهٔ حق‌مؤلف مقالهٔ خود بدون محدودیت هستند.

جمهوری اسلامی ایران و بیانیه گام دوم انقلاب به عنوان اسناد مکمل مورد توجه قرار گرفته‌اند. در فرآیند این تحقیق، پس از کدگذاری مفاهیم مرتبط با عدالت و حکمرانی، مؤلفه‌ها و سازوکارهای تحقق عدالت استخراج و در قالب زنجیره‌ای علّی ترسیم گردید که نشان می‌دهد هر پیامد، بستر تحقق پیامد بعدی را فراهم می‌کند. یافته‌های تحقیق آشکار ساخت که عدالت‌محوری یک نیروی پیشران چندلایه دارد که بازتاب‌های خود را در عرصه ساختاری، مشروعیتی و اجتماعی نشان می‌دهد. در سطح ساختاری و نهادی، عدالت با جلوگیری از تبعیض، فساد و نابرابری در توزیع منابع، موجب پایدارسازی نهادها، تثبیت قدرت و افزایش کارآمدی می‌گردد. بستر پاسخ‌گویی و نظارت‌پذیری حاکمان در پرتو عدالت ایجاد شده و شایسته‌سالاری به یک قاعده رفتاری تبدیل می‌شود که انتصاب مدیران صالح و پاکدست را ممکن می‌سازد. در بُعد سیاسی و مشروعیتی، عدالت‌محوری با جلب اعتماد و کاهش مقاومت‌های اجتماعی، نفوذ نرم حکومت را افزایش می‌دهد و مشروعیت الهی و مقبولیت مردمی را هم‌زمان تقویت می‌کند. آیات قرآن و سیره علوی نشان می‌دهند که پیوند رضایت خداوند و رضایت مردم، در اجرای عدالت نهفته است. در عرصه اجتماعی و ارتباطی نیز، عدالت‌محوری زمینه‌ساز همبستگی اجتماعی، کاهش شکاف‌ها، تقویت حس تعلق به نظام سیاسی و ارتقای سرمایه اجتماعی می‌شود. زنجیره علّی ترسیم‌شده در این تحقیق نشان می‌دهد که این پیامدها به صورت چرخه‌ای پیش‌رونده، یکدیگر را تقویت می‌کنند؛ بدین ترتیب که اصلاح ساختارها موجب پایداری سیاسی، پایداری به افزایش سرمایه اجتماعی، و سرمایه اجتماعی به کارآمدی بیشتر ساختارها می‌انجامد. مقایسه تطبیقی با نظریه‌هایی چون آرای جان راولز و فرانسیس فوکویاما نشان داد که هرچند در اندیشه غربی نیز عدالت شرط کارآمدی و ثبات حکومت است، اما در نظام فکری اسلام، عدالت علاوه بر کارکردهای عقلانی، بر مشروعیت الهی، اصلاح اخلاقی و پیروزی بر باطل استوار است. این پژوهش ضمن ارائه الگویی منسجم از پیامدهای حکومتی عدالت، چارچوبی نظری برای ارزیابی و تقویت الگوهای حکمرانی اسلامی پیشنهاد می‌کند که می‌تواند مبنای مطالعات تطبیقی و سیاست‌گذاری بومی قرار گیرد. بر اساس مدل ارائه‌شده، عدالت‌محوری یک چرخه مثبت تولید می‌کند: از اصلاح ساختارها آغاز شده، به پایداری و مشروعیت سیاسی منجر می‌شود و در نهایت سرمایه اجتماعی و انسجام ملی را ارتقا می‌دهد. این سرمایه اجتماعی بازخورد مثبت به کارآمدی ساختار داده و چرخه را استمرار می‌بخشد. مقایسه تطبیقی نشان داد هرچند در نظریه‌های غربی، عدالت به‌عنوان شرط کارآمدی و ثبات حکومت مطرح است (همانند راولز و فوکویاما)، اما در اندیشه اسلامی، عدالت افزون بر کارکردهای عقلانی، بر مشروعیت الهی، اصلاح جامعه و پیروزی بر باطل مبتنی است.

کلیدواژه‌ها: عدالت‌محوری، حکمرانی اسلامی، مشروعیت، پایداری، سرمایه‌ی اجتماعی.

۱. مقدمه

عدالت یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم در اندیشه‌ی سیاسی اسلامی است و جایگاهی محوری در آموزه‌های قرآنی، سیره‌ی نبوی و میراث امام علی(ع) دارد. در منظومه‌ی حکمرانی اسلامی، عدالت نه‌تنها یک ارزش فردی یا اخلاقی، بلکه معیار سنجش سلامت ساختار سیاسی و پایه مشروعیت و کارآمدی حکومت به‌شمار می‌رود. آیات متعددی در قرآن کریم، از جمله «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ» (نحل، ۹۰) و «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ» (اعراف، ۲۹)، بر ضرورت اقامه‌ی عدالت از سوی حاکمان تأکید دارند. همچنین نهج‌البلاغه و منابع روایی، عدالت را شرط پایداری دولت و عامل رضایت مردم معرفی کرده‌اند. با وجود این جایگاه رفیع، بررسی‌های علمی نشان می‌دهد که ابعاد حکومتی عدالت‌محوری در نظام اسلامی، به‌ویژه بازتاب‌های آن در ساختار قدرت، مشروعیت سیاسی، رابطه‌ی دولت و ملت، و عملکرد نهادها، هنوز به شکلی نظام‌مند مورد پژوهش قرار نگرفته است. بیشتر مطالعات موجود به بررسی مفهومی یا اخلاقی عدالت پرداخته و از تبیین علّی پیامدهای حکمرانی عادلانه غفلت کرده‌اند. از سوی دیگر، در نظریه‌های معاصر غربی نیز عدالت به‌عنوان عنصر بنیادین حکمرانی مطلوب شناخته شده است. برای نمونه، جان راولز در نظریه‌ی مشهور خود «عدالت به‌مثابه‌ی انصاف»، عدالت را شرط پذیرش عقلانی نظام سیاسی و ضامن ثبات آن معرفی می‌کند (Rawls, 1971, pp. 102-103). چنان‌که فرانسیس فوکویاما در تحلیل سرمایه‌ی اجتماعی، بر نقش عدالت در افزایش اعتماد عمومی و انسجام اجتماعی تأکید دارد (Fukuyama, 1995, pp. 25-27). بو راشتاین نیز عدالت نهادی و بی‌طرفی را معیار کیفیت حکومت می‌داند و معتقد است که عدالت، کارآمدی حکومت را افزایش و فساد را کاهش می‌دهد (Rothstein, 2011, pp. 50-55). با این حال، تفاوت‌های بنیادینی میان نگاه اسلام و غرب به عدالت‌محوری در حکمرانی وجود دارد؛ از جمله در مبانی مشروعیت، گستره‌ی عدالت و اهداف نهایی آن. این مقاله با رویکردی بومی و تحلیلی، در پی آن است که بازتاب‌های حکومتی عدالت‌محوری را در اندیشه‌ی اسلامی استخراج و تبیین کند و در کنار آن، نگاه تطبیقی مختصری با برخی نظریه‌های مدرن نیز ارائه دهد. هدف پژوهش حاضر شناسایی پیامدهای عینی و ساختاری عدالت‌محوری در نظام حکمرانی اسلامی بر پایه‌ی منابع معتبر دینی است. همچنین تلاش می‌شود با ارائه‌ی الگویی منسجم از پیامدهای حکومتی عدالت، گامی در جهت تبیین چارچوب نظری برای ارزیابی حکمرانی عادلانه در نظام‌های اسلامی برداشته شود.

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های مرتبط با عدالت‌محوری در حکمرانی اسلامی را می‌توان در سه دسته‌ی نظری، عملی و ساختاری طبقه‌بندی کرد. در دسته‌ی نظری، مطالعات بر مبانی و تعاریف عدالت در اسلام تمرکز دارند.

برای نمونه، مطهری در عدل الهی عدالت را به‌عنوان اصل بنیادین سامان‌دهی روابط اجتماعی و سیاسی معرفی کرده و آن را مبتنی بر توحید و معاد تحلیل می‌کند (مطهری، ۱۳۵۸). در دسته‌ی عملی، پژوهش‌هایی به سیره‌ی سیاسی پیامبر(ص) و امام علی(ع) پرداخته‌اند. رجائی و شبانی با تحلیل محتوای نامه‌ی ۵۳ نهج‌البلاغه، بایسته‌های مدیریت و حکمرانی اسلامی از جمله عدالت، پاسخ‌گویی و شایسته‌سالاری را استخراج کرده‌اند (رجائی و شبانی، ۱۴۰۳)، اما پیامدهای حکومتی این اصول را به‌صورت نظام‌مند مدل‌سازی نکرده‌اند. در دسته‌ی ساختاری، مطالعات به بررسی عدالت در نظام‌های سیاسی معاصر، به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران، پرداخته‌اند. حسینی‌تاش و واثق حکمرانی شایسته را با تأکید بر عدالت و پاسخ‌گویی از دیدگاه امام علی(ع) بررسی کرده‌اند (حسینی‌تاش، واثق، ۱۳۹۳)، اما چارچوبی علّی برای پیامدهای عدالت ارائه نداده‌اند. در نظریه‌های غربی، عدالت به‌عنوان رکن حکمرانی مطلوب شناخته شده است. راولز عدالت را شرط ثبات نظام سیاسی می‌داند (Rawls, 1971, pp. 102-103)، و فوکویاما بر نقش آن در تقویت سرمایه اجتماعی تأکید دارد (Fukuyama, 1995, pp. 25-27). با این حال، تفاوت‌های مبنایی عدالت در اسلام (مبتنی بر مشروعیت الهی) با دیدگاه‌های سکولار غربی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. خلأ اصلی ادبیات موجود، فقدان یک چارچوب نظری جامع برای تبیین پیامدهای علّی عدالت‌محوری در حکمرانی اسلامی است. این پژوهش با تحلیل کیفی متون دینی (قرآن کریم، نهج‌البلاغه، غررالحکم)، الگویی بومی برای ارزیابی پیامدهای حکومتی عدالت‌محوری ارائه می‌دهد.

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع مطالعات نظری، تحلیلی و مفهومی است که با رویکرد کیفی و استفاده از روش تحلیل محتوای استنباطی، به بررسی پیامدهای عدالت‌محوری در حکمرانی اسلامی می‌پردازد. هدف اصلی پژوهش، تبیین سازوکارهای علّی و پیامدهای عدالت در ساختار، عملکرد و رابطه‌ی دولت و ملت در نظام سیاسی اسلامی است. برای دستیابی به این هدف، نخست با بهره‌گیری از روش اسنادی (کتابخانه‌ای)، داده‌های اولیه از منابع معتبر اسلامی گردآوری شده‌اند. این منابع شامل قرآن کریم (به‌ویژه آیات مرتبط با عدالت مانند نحل، ۹۰، اعراف، ۲۹ و حدید، ۲۵)، نهج‌البلاغه (با تمرکز ویژه بر نامه‌ی ۵۳، خطبه‌های ۳ و ۲۱۶ و کلمات قصار)، مجموعه‌های روایی همچون غررالحکم، تحف‌العقول، مستدرک الوسائل و ربیع الأبرار، و نیز آثار متفکران مسلمان نظیر مرتضی مطهری (عدل الهی) و محمدباقر صدر (خلافت‌الانسان و شهادة‌الأنبیاء) بوده است. افزون بر این، از اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران، به‌ویژه قانون اساسی (اصول ۳، ۵۶، و ۶) و بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی، به عنوان منابع مکمل استفاده شده است. پس از گردآوری داده‌ها، تحلیل محتوای کیفی در سه مرحله انجام شده

است: نخست، مفاهیم مرتبط با عدالت و حکمرانی اسلامی در متون دینی شناسایی و کدگذاری شدند؛ سپس مؤلفه‌ها و سازوکارهای تحقق عدالت در سطح حکومتی استخراج گردیدند؛ در نهایت، پیامدهای ساختاری، مشروعیتی و اجتماعی عدالت‌محوری در قالب یک زنجیره‌ی علّی ترسیم و تحلیل شدند. این زنجیره‌ی علّی به‌گونه‌ای طراحی شده است که روابط علّت و معلول میان مؤلفه‌های عدالت‌محور و آثار آن‌ها بر انسجام، کارآمدی و پایداری نظام سیاسی اسلامی را آشکار می‌سازد. افزون بر تحلیل مفهومی و محتوایی، در بخش‌هایی از پژوهش، از روش مقایسه‌ی تطبیقی نیز بهره گرفته شده است تا تفاوت‌ها و تمایزهای عدالت‌محوری در منابع اسلامی با نظریه‌های عدالت در اندیشه‌ی غرب، ازجمله دیدگاه‌های جان راولز، فرانسیس فوکویاما و بو راشتاین، بررسی گردد. بدین‌ترتیب، روش‌شناسی پژوهش، ترکیبی از تحلیل مفهومی، تحلیل محتوای متون دینی و تحلیل تطبیقی گفتمان‌های عدالت در سنت اسلامی و نظریه‌های مدرن حکمرانی است که در مجموع، بستری برای ارائه‌ی الگویی بومی در ارزیابی حکمرانی عادلانه فراهم می‌آورد.

٤. چارچوب مفهومی

پژوهش حاضر بر پایه‌ی مفاهیمی استوار است که در حوزه‌ی اندیشه‌ی سیاسی اسلامی جایگاهی بنیادین دارند. از میان آن‌ها، عدالت و حکمرانی اسلامی در مرکز بحث قرار دارند. در این چارچوب، مفاهیم کلیدی به شرح زیر تعریف و تبیین می‌شوند:

عدالت: در اندیشه‌ی اسلامی، عدالت به معنای قرار دادن هر چیز در جایگاه شایسته‌ی خود و رعایت استحقاق‌ها است. این مفهوم در قرآن و سنت، نه فقط یک ارزش اخلاقی، بلکه معیاری برای سامان‌دهی ساختارهای اجتماعی و حکومتی است (نحل، ۹۰؛ اعراف، ۲۹).

عدالت‌محوری: به معنای نهادینه‌سازی عدالت در سطوح گوناگون حکمرانی، از گزینش کارگزاران تا سیاست‌گذاری و توزیع منابع است.

حکمرانی اسلامی: شیوه‌ای از اداره‌ی امور عمومی که بر اساس آموزه‌های دینی، مشروعیت الهی، مسئولیت‌پذیری، و پاسخ‌گویی در پیشگاه خداوند سامان می‌یابد.

بازتاب‌های حکومتی عدالت‌محوری: به آن دسته از پیامدهایی اطلاق می‌شود که در عملکرد نظام سیاسی، مشروعیت حاکمیت، رابطه‌ی دولت و ملت، و کارآمدی نهادهای حکومتی پدید می‌آیند.

۵. پیامدهای حکومتی عدالت‌محوری

عدالت محوری، به عنوان ارزش بنیادین اندیشه‌ی اسلامی، پیامدهای عمیقی در حکمرانی به دنبال دارد. این پیامدها در ساحت‌های ساختاری (نهادها و مدیریت منابع)، سیاسی (مشروعیت و اقتدار) و اجتماعی (اعتماد و سرمایه‌ی اجتماعی) بروز می‌یابد. تحلیل متون اسلامی، به‌ویژه قرآن کریم و سیره‌ی

علوی، نشان می‌دهد که عدالت نه‌تنها ثبات و پایداری سیاسی را تقویت می‌کند، بلکه با افزایش مقبولیت مردمی، نظم سیاسی را تحکیم می‌بخشد. این پیامدها در یک زنجیره‌ی علّی به‌هم پیوسته‌اند، به‌طوری‌که عدالت با استقرار شایسته‌سالاری و مبارزه با فساد، پایداری نهادها را تضمین می‌کند. پایداری به مشروعیت و نفوذ حکومتی منجر شده و در نهایت حمایت مردمی و سرمایه‌ی اجتماعی را تقویت می‌کند. توضیح آنکه عدالت‌محوری، به‌عنوان قلب حکمرانی اسلامی، مثل جریانی پیش‌رونده، نظام سیاسی را از پایه تقویت می‌کند. این جریان از عدالت شروع می‌شود، جایی که هر چیز در جای درست خود قرار می‌گیرد و انصاف در انتخاب مدیران و توزیع منابع حاکم است. ابتدا، این اصل، شایسته‌سالاری را نهادینه می‌کند و با انتخاب مدیران صالح، فساد و تبعیض را ریشه‌کن می‌سازد. این پاک‌سازی، اعتماد مردم را جلب کرده و زمینه را برای پاسخگویی و نظارت‌پذیری فراهم می‌کند. حاکمان در این مرحله خود را در برابر مردم و خدا مسئول می‌دانند، شفاف عمل می‌کنند و نقد عمومی را می‌پذیرند. پاسخ‌گویی، نظام را پایدارتر می‌کند، زیرا کاهش نابرابری و تقویت نهادها، نظام را در برابر بحران‌های داخلی و خارجی مقاوم می‌سازد. پایداری به نفوذ و همراهی مردمی منجر می‌شود، جایی که مردم به دلیل عدالت، داوطلبانه از نظام حمایت می‌کنند و سیاست‌ها بدون مقاومت اجرا می‌شوند. این همراهی، مشروعیت الهی و مقبولیت مردمی را تقویت می‌کند، زیرا نظام به‌عنوان مجری عدالت، هم مورد تأیید خدا و هم مورد پذیرش مردم قرار می‌گیرد. مشروعیت، همبستگی اجتماعی را افزایش می‌دهد و حس تعلق به نظام، جامعه را متحد و منسجم می‌کند. در نهایت، این انسجام به سرمایه‌ی اجتماعی تبدیل می‌شود، جایی که شبکه‌های اعتماد و همکاری، مشارکت فعال مردم را در پیشرفت نظام برمی‌انگیزد. هر گام در این مسیر، گام بعدی را تقویت می‌کند و عدالت‌محوری، مانند جریانی پیوسته، نظام را به سوی پایداری، اقتدار، و پیشرفت هدایت می‌کند. در ادامه، این بازتاب‌ها در سه سطح ساختاری- نهادی، سیاسی- مشروعیتی و اجتماعی- ارتباطی بررسی می‌شوند.

۵-۱. پیامدهای ساختاری- نهادی

عدالت محوری با اصلاح نهادها و فرآیندهای حکومتی، پایداری و کارآمدی نظام سیاسی را تضمین می‌کند. این پیامدها پایه‌ای برای مشروعیت و انسجام اجتماعی هستند . برخی از مهم‌ترین پیامدهای ساختاری- نهادی عدالت محوری عبارتند از:

۵-۱-۱. پایداری و اقتدار حکومتی

عدالت‌محوری به‌عنوان محور حکمرانی اسلامی، پایداری، اقتدار و پیروزی نظام سیاسی را تضمین می‌کند. متون دینی تأکید دارند که عدالت، پایه‌های حکومت را مستحکم کرده و آن را در برابر چالش‌های داخلی و خارجی موفق می‌سازد. امام علی(ع) عدالت را شرط تداوم قدرت می‌خواند: «أَعْدِلْ تَدُمْ لَكَ

الْقُدْرَةُ» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج۱۱ ص۳۱۹؛ لیثی واسطی، بی‌تا، ص۸۳)، هم ایشان در موردی دیگر از نقش عدالت در تثبیت حاکمیت می‌گوید: «أَعْدَلْ تَحْكُمْ» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج۱۱، ص۳۱۹؛ لیثی واسطی، بی‌تا، ص۷۸)، و عدالت را عامل استقرار رهبری، اصلاح جامعه و آبادانی سرزمین معرفی می‌کند: «بِالْعَدْلِ تَقَرُّ الرَّئَاسَةُ» و «بِالْعَدْلِ تَصْلُحُ الرَّعِيَّةُ وَتَعْمُرُ الْبِلَادُ» (لیثی واسطی، بی‌تا، ص۱۸۵؛ تمیمی آمدی، ۱۳۷۷، ج۳، ص۲۰۶). افزون بر این، عدالت با تضعیف دشمنان و تقویت وفاداری مردم، پیروزی حکومت را تضمین می‌کند: «بِالسِّيرَةِ الْعَادِلَةِ يُقْهَرُ الْمُنَاوِي» (لیثی واسطی، بی‌تا، ص۱۸۸؛ زمخشری، ۱۴۱۲ق، ج۳، ص۳۹۰). عدالت با ایجاد تعادل در توزیع منابع، کاهش نابرابری و تقویت اعتماد عمومی، از فروپاشی نهادها جلوگیری کرده و ثبات ساختاری را تضمین می‌کند. از منظر تاریخی، سیره‌ی امام علی(ع) این پیامد را به‌خوبی نشان می‌دهد. ایشان در دوره‌ی خلافت، با بازگرداندن اموال غارت‌شده‌ی بیت‌المال توسط برخی کارگزاران پیشین (سید رضی، ۱۳۸۷ق، ص۵۷)، نه‌تنها پایه‌های حکومتی را مستحکم کردند، بلکه با اجرای عدالت در برابر خواص، اعتماد عمومی را احیا و زمینه‌ی پیروزی در فتنه‌های داخلی مانند جنگ جمل را فراهم ساختند. این اقدامات، اقتدار حکومتی را در برابر دشمنان خارجی نیز تقویت کرد، چنان‌که سیاست‌های عادلانه‌ی ایشان وفاداری قبایل را افزایش داد. از منظر نظری، این یافته‌ها با تحلیل راولزکه عدالت را ضامن ثبات نظام سیاسی می‌داند (Rawls, 1971, pp. 102-103)، همخوانی دارد، اما در نگاه اسلامی، عدالت، ریشه در مشروعیت الهی دارد و فراتر از کارکردهای عقلانی، به اصلاح جامعه و پیروزی بر باطل منجر می‌شود. بنابراین، عدالت‌محوری، زنجیره‌ای علّی ایجاد می‌کند که از پایداری نهادها تا اقتدار و پیروزی حکومتی را در بر می‌گیرد.

۵-۱-۲. پاسخگویی و نظارت‌پذیری حاکمان

یکی از پیامدهای کلیدی عدالت‌محوری در حکمرانی اسلامی، نهادینه‌سازی اصل پاسخ‌گویی و نظارت‌پذیری حاکمان و کارگزاران است. در نظام سیاسی مبتنی بر عدالت، حاکم نه‌تنها خود را در برابر خداوند و مردم مسئول می‌داند، بلکه نظارت عمومی را به‌عنوان نشانه‌ای از سلامت سیاسی و رشد اجتماعی استقبال می‌کند. این اصل، فاصله‌ی میان دولت و ملت را کاهش داده و با تقویت اعتماد عمومی، پایداری نظام را تضمین می‌کند. از منظر اندیشه‌ی اسلامی، عدالت‌محوری بستری برای پذیرش نظارت مردمی و پاسخ‌گویی کارگزاران فراهم می‌آورد. قرآن کریم با تأکید بر مشورت‌پذیری و رأفت در حکمرانی، پاسخ‌گویی را به‌عنوان وظیفه‌ای الهی معرفی می‌کند: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» (آل‌عمران، ۱۵۹). این آیه، مشورت با مردم را به‌عنوان اصل حکمرانی دینی توصیه کرده و نشان می‌دهد که پاسخ‌گویی و شفافیت، لازمه‌ی جلب همراهی مردمی است. پیامبر(ص) با تأکید بر مسئولیت اخلاق افراد در جایگاه‌های

مختلف بر لزوم پاسخ‌گویی حاکم در برابر مردم تاکید می‌کند و مسئولیت‌پذیری را پایه‌ی سلامت ساختار سیاسی حکومت معرفی می‌کند: «كُلُّكُمْ رَاعٍ فَمَسْئُولٌ عنْ رَعِيَّتِهِ فالأميرُ الَّذِي علَى النَّاسِ راعٍ وهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ والرَّجُلُ راعٍ علَى أهْلِ بَيْتِهِ وهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ والمَرْأةُ راعِيَةٌ على بَيْتِ بَعْلِهَا وَولَدِهِ وهْيَ مَسْئولَةٌ عَنْهُم والْعَبْدُ راعٍ على مالِ سَيِّدِهِ وهُوَ مَسئُولٌ عنْهُ ألاَ فكُلُّكُمْ راعٍ وكُلُّكُمْ مَسْئولٌ عنْ رَعِيَّتِهِ » (العینی، بی‌تا، ج۱۳، ص۱۱۳). امام علی(ع) نیز در سیره‌ی نظری و عملی خود، پاسخ‌گویی را به‌عنوان رکن عدالت‌محوری تبیین می‌خواند و پذیرش نقد و نظارت عمومی را به عنوان نشانه‌ی تواضع حاکم و دوری او از استبداد معرفی می‌کند و با تأکید بر این‌که خود مصون از خطا نیست، حق نظارت و مشورت را برای مردم نهادینه می‌کند: «فَلَا تَكُفُّوا عَنْ مَقَالَةٍ بِحَقٍّ، أَوْ مَشُورَةٍ بِعَدْلٍ، فَإِنِّي لَسْتُ فِي نَفْسِي بِفَوْقِ أَنْ أُخْطِئَ، وَلَا آمَنُ ذَلِكَ مِنْ فِعْلِي، إِلَّا أَنْ يَكْفِيَ اللَّهُ مِنْ نَفْسِي مَا هُوَ أَمْلَكُ بِهِ مِنِّي» (شریف رضی، ۱۳۸۷ق، ص۳۳۵). هم ایشان، در عهدنامه‌ی مالک اشتر، کارگزاران را به پاسخ‌گویی در برابر مردم و خداوند لازم می‌داند و عدالت را محور این مسئولیت معرفی می‌کند: «فَاخْفِضْ لَهُمْ جَنَاحَكَ وَأَلِنْ لَهُمْ جَانِبَكَ- وابْسُطْ لَهُمْ وَجْهَكَ وآسِ بَيْنَهُمْ فِي اللَّحْظَةِ والنَّظْرَةِ- حَتَّى لَا يَطْمَعَ الْعُظَمَاءُ فِي حَيْفِكَ لَهُمْ- ولَا يَيْأَسَ الضُّعَفَاءُ مِنْ عَدْلِكَ عَلَيْهِمْ- فَإِنَّ اللَّه تَعَالَى يُسَائِلُكُمْ مَعْشَرَ عِبَادِهِ- عَنِ الصَّغِيرَةِ مِنْ أَعْمَالِكُمْ والْكَبِيرَةِ والظَّاهِرَةِ والْمَسْتُورَةِ- فَإِنْ يُعَذِّبْ فَأَنْتُمْ أَظْلَمُ وإِنْ يَعْفُ فَهُوَ أَكْرَمُ». «وَأَخْفِضْ لَهُمْ جَنَاحَكَ، وَأَلِنْ لَهُمْ جَانِبَكَ، وَابْسُطْ لَهُمْ وَجْهَكَ، وَآثِرْهُمْ بِالْعَدْلِ، وَاحْذَرْ أَنْ يَطُولَ عَلَيْكَ أَمْرُهُمْ، فَإِنَّهُمْ خَصْمَانِ يَرْجِعُونَ إِلَى اللَّهِ وَأَنْتَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ» (شریف رضی، ۱۳۸۷ق، ص۳۸۳). مطالبه‌ی پاسخ‌گویی در سخنان یادشده، نه‌تنها وظیفه‌ای اخلاقی، بلکه سازوکاری جهت نظارت‌پذیری و جلوگیری از خودکامگی کارگزاران است. از منظر تاریخی، سیره‌ی علوی نمونه‌ای عملی از این اصل ارائه می‌دهد. امام علی(ع) در دوران خلافت، با پذیرش نقدهای مردمی و حتی پاسخ به معترضان در مسجد کوفه، الگویی عملی از نظارت‌پذیری نشان دادند. در زنجیره‌ی علّی پیامدهای عدالت‌محوری، پاسخ‌گویی و نظارت‌پذیری به‌عنوان حلقه‌ای واسط عمل می‌کند که شایسته‌سالاری را به پایداری حکومتی پیوند می‌دهد. این اصل با کاهش خودکامگی، تقویت شفافیت و جلب اعتماد عمومی، به انسجام اجتماعی و مشروعیت نظام کمک می‌کند. بنابراین، عدالت‌محوری نه‌تنها مانع استبداد است، بلکه با نهادینه‌سازی پاسخ‌گویی، پایه‌ای برای حکومتی مردم‌محور و پایدار فراهم می‌آورد.

۵-۱-۳. شایسته‌سالاری و مبارزه با فساد

عدالت‌محوری در حکمرانی اسلامی، با ایجاد بستر نهادی برای گزینش کارگزاران شایسته و مقابله با فساد ساختاری، دو پیامد بنیادین در سطح ساختار حکومت به بار می‌آورد: نخست، نهادینه شدن شایسته‌سالاری در فرآیندهای اجرایی؛ دوم، مبارزه با تبعیض، رانت‌خواری و انحراف از معیارهای الهی در توزیع قدرت و منابع. این دو پیامد، تجلی عینی عدالت در سطح ساختاری هستند و نقشی کلیدی در

تضـمین پایـداری نهادهـای حکـومتی ایفـا می‌کننـد. از منظـر تحلیـل علّـی، عـدالت‌محوری بـه عنـوان جهت‌گیری بنیادین حکومت، زمینه‌ای فراهم می‌آورد که در آن گزینش مدیران و اداره‌ی منـابع عمـومی بـر مبنای شایستگی و حق‌مداری انجام گیرد. در نتیجه، شایسته‌سالاری از حالـت یـک اصـل انتزاعـی خـارج شده و به‌عنوان پیامد طبیعی عدالت‌محوری در حکمرانی تحقق می‌یابد. در منابع دینی، عدالت، نـه صـرفاً فضیلت فردی، بلکه ابزاری برای اصـلاح سـاختارهای معیـوب سیاسـی و اقتصـادی دیـده می‌شـود. امـام علی(ع) در نهج‌البلاغه، عدالت را معیار بازگرداندن اموال عمومی و مبارزه با فساد مالی می‌داند: «وَاللَّـهِ لَـوْ وَجَدْتُهُ قَدْ تُزُوِّجَ بِهِ النِّسَاءُ، وَمُلِكَ بِهِ الإِمَاءُ، لَرَدَدْتُهُ، فَإِنَّ فِي الْعَدْلِ سَعَةً» (شـریف رضـی، ۱۳۸۷ق، ص۵۷). در این بیان، بر بازگرداندن اموال حیف‌ومیل‌شده حتـی در صـورت پیچیـدگی‌های سیاسـی و اجتمـاعی آن تأکید شده و عدالت به عنوان اصل حاکم بر تمامی مناسبات مالی و قدرت معرفی می‌شـود. در ادامـه نیـز، آن حضرت عدالت را ملاک توزیع منابع الهی معرفی می‌کنند: «وَاللَّهِ لَـوْ كَـانَ الْمَـالُ لِـي، لَسَـوَّيْتُ بَيْـنَهُمْ، فَكَيْفَ وَإِنَّمَا الْمَالُ مَالُ اللَّهِ» (همان، نامه‌ی ۲۵، ص۳۲۶). ایـن تأکیـد بـر تسـاوی، نشـان‌دهنده‌ی پیونـد عدالت با رفع تبعیض، و مبارزه با امتیـازات نـاروای اقتصـادی در حکومـت اسـت. در همـین چـارچوب، شایسته‌سالاری نیز از منظر علوی، یکی از دستاوردهای اجرای عدالت در ساختار قدرت به شـمار می‌آیـد. به عبارت دیگر، در نظـامی کـه عـدالت‌محوری حـاکم اسـت، فرصـت‌های انتصـاب و مسـئولیت‌پذیری به‌صورت طبیعی به افراد شایسته می‌رسد، نه به صاحبان قدرت یا نفـوذ. در عهدنامـه‌ی مالـک اشـتر، امـام علی(ع) تصریح می‌فرماید: «ثُمَّ انْظُرْ فِي أُمُورِ عُمَّالِكَ فَاسْتَعْمِلْهُمْ اخْتِبَارًا، وَلَا تُوَلِّهِمْ مُحَابَـاةً وَأَثَـرَةً» (همـان، نامه‌ی ۵۳، ص۴۳۵). این دسـتورالعمل، تأکیـدی روشـن بـر معیارهـای صـلاحیت، تجربـه و سـلامت اخلاقی در گزینش مدیران است و از رابطه‌گرایی، تبعیض و منفعت‌طلبی پرهیز می‌دهد.

سیره‌ی عملـی امـام علـی(ع) نیـز مؤیـد همـین معنـا اسـت. آن حضـرت، مالـک اشـتر را بـه دلیـل صلاحیت‌های مدیریتی، تقوا و وفاداری به آرمان عدالت، به فرمانـداری مصـر منصـوب نمودنـد (همـان، نامه‌ی ۵۳، ص۴۳۵). در مقابل، منذر بن جارود را به دلیل خیانت مالی و بی‌کفـایتی از مسـئولیت برکنـار کردند (همان، ص۴۶۱-۴۶۲). این اقدامات، نمونه‌هایی عملـی از عـدالت‌محوری بـه شایسته‌سـالاری و سازوکارهای مبارزه با فساد در سطح نظام اجرایـی شـناخته می‌شـوند. نظـارت مسـتمر، برخـورد قـاطع بـا مدیران متخلف، و حمایت از مدیران کارآمد، جلوه‌هایی از ساختار عادلانه‌ای است که با هدایت عـدالت، مسیر خود را می‌پیماید. در مدل زنجیره‌ی علّـی، پیامـدهای عـدالت‌محوری، شایسته‌سـالاری و مبـارزه بـا فساد، به‌عنوان حلقه‌هایی واسط میان ارزش عدالت و پایداری ساختار حکومتی ایفای نقش می‌کننـد. ایـن دو، از طریـق حـذف رانـت‌خواری، ارتقـاء پاسـخ‌گویی، شفاف‌سـازی فراینـدهای مـدیریتی، و تقویـت اعتماد عمومی، در نهایت بـه افـزایش مشـروعیت سیاسـی و کارآمـدی نظـام منتهـی می‌شـوند. بنـابراین، شایسته‌سالاری در این تحلیل، نه صرفاً شرط تحقق عدالت، بلکه یکـی از پیامـدهای محـوری حاکمیـت

عدالت‌محور در نظام اسلامی به‌شمار می‌آید.

۵-۲. پیامدهای سیاسی- مشروعیتی

عدالت‌محوری با افزایش مقبولیت و اقتدار سیاسی، مشروعیت حکومت را تقویت می‌کند. این پیامدها اعتماد عمومی و نفوذ منطقه‌ای را ارتقا می‌دهند. برخی از مهم‌ترین پیامدهای سیاسی- مشروعیتی عدالت‌محوری عبارتند از:

۵-۲-۱. افزایش نفوذ حکومت و همراهی مردمی

نفوذ حکومت، به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های کلیدی پایداری و کارآمدی نظام‌های سیاسی، توانایی نظام در هدایت رفتارهای فردی و جمعی، شکل‌دهی به افکار عمومی، و اجرای مؤثر سیاست‌ها را نشان می‌دهد. حکومتی که از نفوذ بالایی برخوردار است، نه‌تنها قوانین و ساختارهای خود را بدون مقاومت اجتماعی پیش می‌برد، بلکه در لایه‌های عمیق‌تر روابط فرهنگی و اجتماعی جامعه نیز اثرگذاری پایدار دارد. در حکمرانی اسلامی، این نفوذ، ریشه در عدالت‌محوری داشته و به‌عنوان حلقه‌ای در زنجیره‌ی علّی پیامدهای عدالت، مشروعیت و انسجام اجتماعی را تقویت می‌کند. از منظر اندیشه‌ی اسلامی، نفوذ حکومت، صرفاً از ابزارهای سخت قدرت یا سلطه‌ی قهری ناشی نمی‌شود، بلکه به مشروعیت اخلاقی، کارآمدی مدیریتی، و به‌ویژه عدالت وابسته است. عدالت‌محوری، با ایجاد تصویری عادلانه از قوانین و عملکرد حاکمان، اعتماد عمومی را جلب کرده و پایبندی مردم به نظام سیاسی را افزایش می‌دهد. این اعتماد، همراهی مردمی را به‌دنبال داشته و زمینه‌ساز اجرای مؤثر سیاست‌ها و برنامه‌های حکومتی می‌شود. قرآن کریم با تأکید بر اهمیت رأفت و مشورت در حکمرانی، پیوند عدالت و همراهی مردمی را نشان می‌دهد: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ» (آل‌عمران، ۱۵۹). این آیه، با تأکید بر نقش رأفت و مدارا در حفظ پیوند اجتماعی میان رهبر و امت، پراکندگی مردم را نتیجه‌ی خشونت و سخت‌گیری می‌داند و نرم‌خویی پیامبر(ص) نه صرفاً خلق شخصی، بلکه تجلی عدالت رفتاری و رحمت اجتماعی است. امام علی(ع) در سخنان خود، میان عدالت‌محوری و افزایش نفوذ حکومت و همراهی مردمی پیوندی مستقیم برقرار می‌کند. از منظر ایشان، حاکمی که به عدالت رفتار کند، فرمانش در میان مردم پذیرش، مقبولیت و تأثیرگذاری واقعی خواهد داشت: «مَنْ عَدَلَ نَفَذَ حُكْمُهُ» (تمیمی آمدی، ۱۳۷۷، حدیث ۳۱۵۶، ص۱۴۵). این کلام حکیمانه، بر این نکته تأکید دارد که نفوذ سیاسی و اجتماعی حکومت، نه با اجبار و سلطه، بلکه با اعتماد عمومی ناشی از عدالت تأمین می‌شود. عدالت‌ورزی، عامل نفوذ نرم و رمز گسترش دامنه‌ی اثرگذاری فرمان حاکمان در دل‌ها و رفتارهای مردمی است. در سیره‌ی علوی، این اصل به صورت عملی نیز دیده می‌شود. برای نمونه، در جنگ صفین، امام علی(ع) با رفتار عادلانه و پاسخ‌گویی به اعتراضات سربازان، همراهی آنان را حفظ

کردنـد، در حـالی کـه معاویـه بـه ابزارهـای قهـری و تطمیـع وابسـته بـود. در زنجیـره‌ی علّـی پیامـدهای عدالت‌محوری، نفوذ و همراهی مردمی، حلقـه‌ای واسـط اسـت کـه پاسـخ‌گویی و شایسته‌سـالاری را بـه مشـروعیت و پایـداری حکـومتی پیونـد می‌دهـد. عـدالت‌محوری بـا جلـب اعتمـاد عمـومی، کـاهش مقاومت‌های اجتماعی، و تقویت رضایت مردمی، نفوذ نرم حکومت را افزایش داده و به انسجام اجتمـاعی و استحکام نظام کمک می‌کند. بنابراین، عدالت نه تنها پایه‌ی مشروعیت اخلاقی، بلکه کلید اقتدار و نفـوذ پایدار در حکمرانی اسلامی است.

۵-۲-۲. ارتقاء مشروعیت و مقبولیت حکومت

یکی از برجسته‌ترین پیامدهای عدالت‌محوری در حکمرانی اسلامی، تقویت مشروعیت الهی و مقبولیـت مردمی نظام سیاسی است. پایداری هر حکومتی به دو رکن اساسی وابسـته اسـت: مشـروعیت در پیشـگاه خداوند و مقبولیت در نگاه مردم. عدالت، به‌عنوان محور این دو رکـن، نـه‌تنها اعتمـاد عمـومی و مشـارکت سیاسی را افزایش می‌دهد، بلکه تأیید الهی را برای نظام سیاسی به ارمغان می‌آورد. ایـن پیامـد در زنجیـره‌ی علّی عدالت‌محوری، نقش کلیدی داشـته و بـا تقویـت نفـوذ و انسـجام اجتمـاعی، پایـداری حکـومتی را تضمین می‌کند. از منظر قرآن کـریم، عـدالت‌محوری، فلسـفه‌ی اصـلی بعثـت انبیـاء و وظیفـه‌ی بنیـادین حکومت‌های الهی است و افزون بر ایـن معیـار مشـروعیت الهـی شـناخته می‌شـود: «لَقَـدْ أَرْسَـلْنَا رُسُـلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید، ۲۵). به بیان دیگـر، تأییـد الهـی نظـام سیاسی به تحقق عدالت وابسته است، و حاکم ظالم در منطق اسلام فاقد جایگاه مشروع است. افـزون بـر آیات، در روایت نیز عـدالت‌محوری بـا مشـروعیت و مقبولیـت پیونـد خـورده اسـت . امـام علـی(ع) در عهدنامه‌ی مالک اشتر، عدالت را عاملی برای جلب رضایت عمومی و تقویت مقبولیـت معرفـی می‌کننـد: «وَلْيَكُنْ أَحَبَّ الْأُمُورِ إِلَيْكَ أَوْسَطُهَا فِي الْحَقِّ، وَأَعَمَّهَا فِي الْعَدْلِ، وَأَجْمَعُهَـا لِرِضَـى الرَّعِيَّـةِ» (شـریف رضـی، ۱۳۸۷ق، ص۴۲۹؛ قاضـی نعمـان، ۱۳۸۳، ج۱، ص۳۵۵؛ حرانـی، ۱۴۰۴ق، ص۱۲۸). هـم ایشـان در سخنی دیگر، عدالت را عامل دوسویه‌ی کسب رضایت الهی (مشـروعیت) و رضـایت مردمی(مقبولیـت) معرفی می‌کند: «عَـدْلُ الْـوُلَاةِ سَـبَبُ رِضَـا اللَّـهِ وَرِضَـا الْعَامَّـةِ» (تمیمـی آمـدی، ۱۳۷۷، حـدیث ۲۴۹۷، ص۱۱۰). این سخن، عدالت را عاملی دوسویه برای کسب رضایت الهی (مشروعیت) و رضـایت مردمـی (مقبولیت) معرفی می‌کند. سیره‌ی عملی امام علی(ع) این پیونـد را بـه خـوبی نشـان می‌دهـد. ایشـان در دوران خلافت، با اجرای عدالت در توزیع بیت المال و پرهیـز از تبعـیض، حتـی در برابـر نزدیکـان خـود، مقبولیت مردمی را تقویت کردند. آن حضرت در برابر کسانی که عدالت‌محوری ایشـان را در تقسـیم بیـت المال برنمی‌تابیدند و بر آن حضرت خرده می‌گرفتند می‌فرماید: «أَتَأْمُرُونِّي أَنْ أَطْلُبَ النَّصْـرَ بِـالْجَوْرِ- فِـيمَنْ وُلِّيتُ عَلَيْه- واللَّه لَا أَطُورُ بِه مَا سَمَرَ سَمِيرٌ- ومَا أَمَّ نَجْمٌ فِي السَّمَاءِ نَجْماً- لَوْ كَانَ الْمَـالُ لِـي لَسَـوَّيْتُ بَيْـنَهُمْ-

فَكَيْفَ وإِنَّمَا الْمَالُ مَالُ اللَّه- أَلَا وإِنَّ إِعْطَاءَ الْمَالِ فِي غَيْرِ حَقِّه تَبْذِيرٌ وإِسْرَافٌ- وهُوَ يَرْفَعُ صَاحِبَه فِي الدُّنْيَا- ويَضَعُه فِي الآخِرَةِ- ويُكْرِمُه فِي النَّاسِ ويُهِينُه عِنْدَ اللَّه- ولَمْ يَضَعِ امْرُؤٌ مَالَه فِي غَيْرِ حَقِّه ولَا عِنْدَ غَيْرِ أَهْلِه- إِلَّا حَرَمَه اللَّه شُكْرَهُمْ- وكَانَ لِغَيْرِه وُدُّهُمْ- فَإِنْ زَلَّتْ بِه النَّعْلُ يَوْماً- فَاحْتَاجَ إِلَى مَعُونَتِهِمْ فَشَرُّ خَلِيلٍ- وأَلأَمُ خَدِينٍ» (شریف رضی، ۱۳۸۷ق، ص۱۸۳). در زنجیره‌ی علّی پیامدهای عدالت‌محوری، مشروعیت و مقبولیت، حلقه‌ای واسط است که نفوذ حکومتی را به پایداری و انسجام اجتماعی پیوند می‌دهد. عدالت‌محوری با جلب اعتماد عمومی، افزایش رضایت اجتماعی، و تقویت مشارکت سیاسی، مقبولیت مردمی را ارتقا می‌دهد و با تحقق وظیفه‌ی الهی، مشروعیت نظام را تضمین می‌کند. بنابراین، عدالت نه تنها پایه‌ی مشروعیت دینی، بلکه کلید مقبولیت پایدار در حکمرانی اسلامی است.

۵-۳. پیامدهای اجتماعی- ارتباطی

عدالت‌محوری با تقویت اعتماد و انسجام اجتماعی، مشارکت مردمی و سرمایه اجتماعی را افزایش می‌دهد. این پیامدها نظم سیاسی را تحکیم می‌کنند. برخی از مهم‌ترین پیامدهای اجتماعی- ارتباطی عدالت‌محوری عبارتند از:

۵-۳-۱. همراهی و هبستگی با حکومت

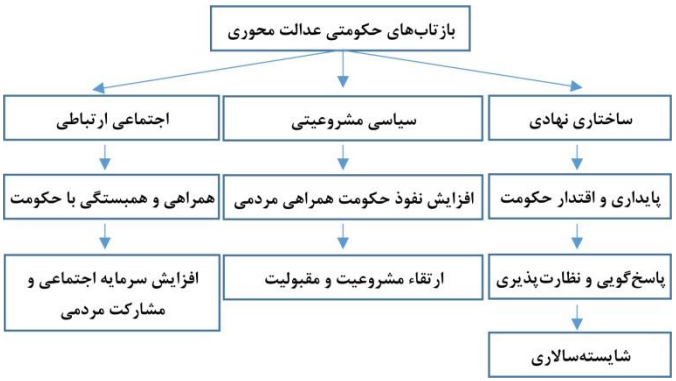
همبستگی و همراهی مردم با ساختار حکومتی، یکی از پایه‌های اساسی پایداری و اقتدار نظام‌های سیاسی است. نظریه‌های سیاسی مدرن و سنتی هم بر این نکته تأکید دارند که هیچ حکومتی بدون پشتوانه‌ی مردمی نمی‌تواند دوام بیاورد. این همبستگی، بیش از آنکه از ابزارهای قهری یا کنترل اجتماعی ناشی شود، از عدالت و انصاف در حکمرانی ریشه می‌گیرد. در حکمرانی اسلامی، عدالت‌محوری به‌عنوان حلقه‌ی اصلی پیوند میان دولت و ملت، همراهی مردمی را تقویت کرده و در زنجیره‌ی علّی پیامدهای عدالت، به انسجام اجتماعی و تاب‌آوری نظام کمک می‌کند. از منظر اندیشه‌ی اسلامی، عدالت، اصلی‌ترین عامل ایجاد حس مسئولیت و مشارکت مردم در برابر قوانین و تصمیمات حکومتی است. هنگامی که عدالت در جامعه برقرار شود، مردم خود را تحت سایه‌ی حکومتی صالح و مسئول احساس می‌کنند که این حس، نه‌تنها مشارکت سیاسی را تقویت می‌کند، بلکه انسجام اجتماعی را افزایش می‌دهد. قرآن کریم با تأکید بر عدالت به‌عنوان هدف بعثت انبیا، این پیوند را تأیید می‌کند و عدالت را محور همستگی اجتماعی و تکلیفی حکومتی معرفی می‌کند: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید، ۲۵). امام علی(ع) در سیره‌ی نظری و عملی خود، عدالت را کلید جلب همراهی مردمی و حفظ اقتدار حکومتی می‌دانند. ایشان در هشداری صریح، ظلم و تبعیض را عامل رویگردانی مردم و حتی قیام در برابر حکومت می‌خواند: «اسْتَعْمِلِ الْعَدْلَ وَاحْذَرِ الْعَسْفَ وَالْحَيْفَ فَإِنَّ الْعَسْفَ يَعُودُ بِالْجَلَاءِ وَالْحَيْفَ يَدْعُو إِلَى السَّيْفِ» (شریف رضی، ۱۳۸۷ق، ص۵۵۹؛ شریف رضی،

۱۴۰۶ق، ص۱۲۵) و به قرینه‌ی تقابل، عدالت‌محوری را عامل همراهی و همبستگی مردم با حکومت جلوه می‌دهد. هم ایشان در عهدنامه‌ی مالک اشتر، بر لزوم عدالت حتی در برابر نزدیکان تأکید دارند و عدالت را سپری در برابر سلب مشروعیت و کاهش حمایت و همراهی مردم با حکومت معرفی می‌کند: «أَنْصِفِ اللَّهَ وَأَنْصِفِ النَّاسَ مِنْ نَفْسِكَ وَمِنْ خَاصَّةِ أَهْلِكَ وَمَنْ لَكَ فِيهِ هَوًى مِنْ رَعِيَّتِكَ، فَإِنَّكَ إِلَّا تَفْعَلْ تَظْلِمْ، وَمَنْ ظَلَمَ عِبَادَ اللَّهِ كَانَ اللَّهُ خَصْمَهُ دُونَ عِبَادِهِ» (شریف رضی، ۱۳۸۷ق، ص۴۲۸). امام علی(ع) همچنین توده‌ی مردم را بر خواص، مقدم داشته و ایشان را ستون دین و دفاع از نظام معرفی می‌کند و جلب رضایت عمومی را محور همبستگی اجتماعی معرفی می‌نماید: «فَإِنَّ سُخْطَ الْعَامَّةِ يُجْحِفُ بِرِضَى الْخَاصَّةِ، وَإِنَّ سُخْطَ الْخَاصَّةِ يُغْتَفَرُ مَعَ رِضَى الْعَامَّةِ... وَإِنَّمَا عِمَادُ الدِّينِ وَجِمَاعُ الْمُسْلِمِينَ وَالْعُدَّةُ لِلْأَعْدَاءِ الْعَامَّةُ مِنَ الْأُمَّةِ» (شریف رضی، ۱۳۸۷ق، ص۴۲۹). ایشان در ادامه تأکید می‌کنند که عدالت، پشتوانه‌ای برای عبور از بحران‌ها است: «وَلَا يَثْقُلَنَّ عَلَيْكَ شَيْءٌ خَفَّفْتَ بِهِ الْمَئُونَةَ عَنْهُمْ ... فَرُبَّمَا حَدَثَ مِنَ الْأُمُورِ مَا إِذَا عَوَّلْتَ فِيهِ عَلَيْهِمْ مِنْ بَعْدُ احْتَمَلُوهُ طَيِّبَةً أَنْفُسُهُمْ» (شریف رضی، ۱۳۸۷ق، ص۴۳۶). سیره‌ی عملی امام علی(ع) این اصل را به خوبی نشان می‌دهد. ایشان در دوران خلافت، با توزیع عادلانه‌ی بیت‌المال و پاسخ‌گویی به نیازهای مردم، حتی در شرایط جنگی، همراهی توده‌ها را حفظ کردند. برای نمونه، در جنگ صفین، رفتار عادلانه‌ی ایشان با سربازان، وفاداری آنان را تقویت کرد، در حالی که معاویه به تطمیع و ظلم وابسته بود. در زنجیره‌ی علّی پیامدهای عدالت‌محوری، همراهی و همبستگی مردمی، حلقه‌ای واسط است که مشروعیت را به پایداری حکومتی پیوند می‌دهد. عدالت‌محوری با جلب رضایت عمومی، تقویت مشارکت سیاسی، و افزایش انسجام اجتماعی، قدرت نرم نظام را ارتقا داده و تاب‌آوری آن را در برابر بحران‌ها تضمین می‌کند. بنابراین، عدالت نه‌تنها پایه‌ی مشروعیت، بلکه کلید همبستگی پایدار در حکمرانی اسلامی است.

۵-۳-۲. افزایش سرمایه‌ی اجتماعی و مشارکت مردمی

عدالت‌محوری در حکمرانی اسلامی، با تقویت سرمایه‌ی اجتماعی و جلب مشارکت فعال مردمی در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، و اجتماعی، یکی از مهم‌ترین پیامدهای خود را رقم می‌زند. هنگامی که مردم شاهد اداره‌ی عادلانه‌ی نظام، تصمیم‌گیری‌های منصفانه، توزیع برابر فرصت‌ها و احترام به حقوق خود باشند، با اعتماد و انگیزه‌ی قلبی در مسیر تحقق اهداف حکومتی گام برمی‌دارند. این پیوند میان عدالت و سرمایه‌ی اجتماعی، به‌عنوان اصلی بنیادین در جامعه‌سازی اسلامی، به انسجام اجتماعی و پایداری نظام کمک می‌کند. در زنجیره‌ی علّی پیامدهای عدالت‌محوری، سرمایه‌ی اجتماعی، حلقه‌ای واسط است که همبستگی مردمی را به پیشرفت و استحکام حکومتی پیوند می‌دهد. از منظر جامعه‌شناسی سیاسی، سرمایه‌ی اجتماعی به شبکه‌ای از اعتماد متقابل، همکاری، و هم‌افزایی میان مردم و حاکمیت اشاره دارد که مشارکت داوطلبانه و پایداری سیاسی را تقویت می‌کند. این سرمایه تنها در بستر

عدالت اجتماعی و اعتماد عمومی رشد می‌یابد و بی‌عدالتی یا تبعیض به‌سرعت آن را تخریب می‌کند. قرآن کریم، عدالت را پایه‌ی فضیلت‌های اجتماعی و عاملی برای تقویت پیوندهای اجتماعی معرفی می‌کند: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ...» (نحل، ۹۰). امام علی(ع) در تعالیم خود، عدالت را رکن حیات نظام سیاسی و عامل جلب همراهی مردمی معرفی می‌کنند: «الْعَدْلُ حَيَاةُ الْأَحْكَامِ، وَجَمَالُ الْإِسْلَامِ، وَأَمَانُ الْإِمَامِ» (تمیمی آمدی، ۱۳۷۷، حدیث ۲۹۷۴، ص۱۳۷). در این کلام، «امنیت امام»، به پایداری و مقبولیت اجتماعی نظام اشاره دارد که از طریق عدالت در قلب مردم ریشه می‌دواند. ایشان در جای دیگر، عدالت را پایه‌ی نظم اجتماعی می‌دانند: «الْعَدْلُ أَسَاسٌ بِهِ قِوَامُ الْعَالَمِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج۷۵، ص۸۳؛ شریف رضی، ۱۳۸۷ق، حکمت ۴۳۸، ص۶۰۰). این سخن، عدالت را ستون استواری نظم انسانی و روح مشارکت اجتماعی معرفی می‌کند. سیره‌ی عملی امام علی(ع) این پیوند را به‌خوبی نشان می‌دهد. ایشان در نامه‌ای به قثم بن عباس، حاکم مکه، بر رحمت و محبت به مردم تأکید دارند: «وَأَشْعِرْ قَلْبَكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَّةِ وَالْمَحَبَّةَ لَهُمْ وَاللُّطْفَ بِهِمْ، وَلَا تَكُونَنَّ عَلَيْهِمْ سَبُعًا ضَارِيًا تَغْتَنِمُ أَكْلَهُمْ، فَإِنَّهُمْ صِنْفَانِ: إِمَّا أَخٌ لَكَ فِي الدِّينِ وَإِمَّا نَظِيرٌ لَكَ فِي الْخَلْقِ» (شریف رضی، ۱۳۸۷ق، نامه‌ی ۵۳، ص۴۳۲). این دستور، با ترویج عدالت و رأفت، مشارکت داوطلبانه‌ی مردم را تقویت کرده و حس تعلق به نظام را در آنان ایجاد می‌کند. برای نمونه، در دوران خلافت، توزیع عادلانه‌ی بیت‌المال توسط ایشان، حتی در شرایط جنگی، مشارکت مردم کوفه را در حمایت از نظام افزایش داد. در زنجیره‌ی علّی پیامدهای عدالت محوری، سرمایه‌ی اجتماعی و مشارکت مردمی، حلقه‌ای واسط است که همراهی مردمی را به پیشرفت و پایداری نظام پیوند می‌دهد. عدالت‌محوری با تقویت اعتماد عمومی، توزیع عادلانه‌ی فرصت‌ها، و جلب مشارکت داوطلبانه، سرمایه اجتماعی را ارتقا داده و زمینه‌ساز انسجام داخلی، پیشرفت، و استحکام نظام می‌شود. بنابراین، عدالت نه‌تنها پایه‌ی اعتماد اجتماعی، بلکه کلید مشارکت پایدار در حکمرانی اسلامی است. با توجه به پیامدهای بیان‌شده در سطوح مختلف، الگوی زیر نمایی کلی از زنجیره‌ی علّی عدالت‌محوری در حکمرانی اسلامی را به صورت فشرده و منسجم ارائه می‌دهد.

٦. نتیجه‌گیری

عدالت‌محوری، به‌عنوان ستون اصلی حکمرانی اسلامی، فراتر از یک ارزش اخلاقی، راهبردی ساختاری و کارکردی برای تحقق نظام سیاسی پایدار، مشروع، و مردم‌محور است. این پژوهش با تحلیل کیفی متون دینی و بهره‌گیری از رویکرد استنباطی، نشان داد که عدالت‌محوری زنجیره‌ای از پیامدها را در سه سطح ساختاری- نهادی، سیاسی- مشروعیتی، و اجتماعی- ارتباطی به‌دنبال دارد. این پیامدها، که در قالب یک الگوی علّیِ به‌هم پیوسته مدل‌سازی شده‌اند، از تقویت نهادها تا ارتقای مشارکت اجتماعی را در بر می‌گیرند و چارچوبی منسجم برای ارزیابی حکمرانی عادلانه ارائه می‌دهند. در سطح ساختاری- نهادی، عدالت‌محوری با استقرار پایداری نظام از طریق توزیع منصفانه‌ی منابع و کاهش نابرابری، پایه‌های حکومتی را مستحکم می‌کند. این اصل، با نهادینه‌سازی پاسخ‌گویی و نظارت‌پذیری، شفافیت را در عملکرد کارگزاران تقویت کرده و اعتماد عمومی را به عنوان پیش‌نیاز کارآمدی نظام ارتقا می‌دهد. همچنین، شایسته‌سالاری و مبارزه با فساد، از طریق گزینش مدیران صالح و ریشه‌کنی رانت‌خواری، انسجام و کارایی نهادها را تضمین می‌کند. در سطح سیاسی- مشروعیتی، عدالت‌محوری با افزایش نفوذ حکومتی، مقاومت‌های اجتماعی را کاهش داده و اقتدار نرم نظام را از طریق جلب همراهی مردمی تثبیت می‌کند. مشروعیت و مقبولیت، به‌عنوان پیامدهای محوری، از تحقق عدالت به‌عنوان معیاری الهی و مردمی نشأت گرفته و تأیید نظام را در برابر خدا و ملت تقویت می‌کنند. در سطح اجتماعی- ارتباطی، عدالت محوری با ایجاد همبستگی و حس تعلق به نظام، انسجام اجتماعی را ارتقا داده و تاب آوری نظام را در برابر بحران‌ها بهبود می‌بخشد. سرمایه‌ی اجتماعی، به‌عنوان حلقه‌ی نهایی، از طریق شبکه‌های اعتماد و همکاری، مشارکت داوطلبانه را تقویت کرده و زمینه‌ساز پیشرفت و استحکام نظام می‌شود. این الگو، که ریشه در تعالیم دینی و سیره‌ی عملی حاکمان صالح دارد، نه‌تنها با منطق درونی حکمرانی اسلامی همخوان است، بلکه با دیدگاه‌های مدرن حکمرانی نیز شباهت‌هایی دارد. با این حال، تمایز بنیادین آن در ریشه‌ی الهی عدالت و پیوندش با مشروعیت دینی نهفته است، که آن را از رویکردهای سکولار متمایز می‌کند. عدالت در این چارچوب، نه‌تنها غایت حکمرانی، بلکه ابزاری برای تحقق کارآمدی، انسجام، و پایداری است. این پژوهش، با ارائه‌ی چارچوبی نظری برای تبیین پیامدهای عدالت محوری، گامی در جهت تقویت الگوهای بومی حکمرانی اسلامی برمی‌دارد. یافته‌ها می‌توانند به عنوان مبنایی برای طراحی شاخص‌های ارزیابی حکمرانی عادلانه در نظام‌های اسلامی به کار روند و در سیاست‌گذاری بومی، به‌ویژه در زمینه‌های نهادی، مدیریتی، و اجتماعی، کاربرد داشته باشند. برای تحقیقات آینده، پیشنهاد می‌شود موانع اجرای عدالت در نظام‌های معاصر بررسی شود و مقایسه‌های تطبیقی میان دیدگاه اسلامی و نظریه‌های مدرن حکمرانی با عمق بیشتری انجام گیرد. همچنین، مطالعات میدانی برای اعتبارسنجی این الگو در بسترهای واقعی و تحلیل تأثیر عدالت بر تاب‌آوری سیاسی در

شرایط بحران، می‌تواند به غنای این حوزه کمک کند. در نهایت، عدالت‌محوری نه‌تنها کلید تحقق آرمان‌های حکومتی اسلام، بلکه مسیری برای تعامل نظری با گفتمان جهانی حکمرانی مطلوب است.

۷. پیشنهادات پژوهشی

با توجه به نتایج این پژوهش که دلالت بر نقش بنیادین عدالت‌محوری در استحکام ساختار سیاسی، مشروعیت حاکمیت و ارتباط دولت و ملت دارد، زمینه‌های متعددی برای گسترش و تعمیق مطالعات در این حوزه فراهم است. از جمله زمینه‌های قابل پیگیری در تحقیقات آتی، مقایسه‌ی تفصیلی دیدگاه اسلام درباره‌ی عدالت در حکمرانی با نظریه‌های معاصر غربی نظیر «عدالت به مثابه‌ی انصاف» جان راولز، «کیفیت حکومت» در اندیشه‌ی بو راشتاین و نظریه‌ی «سرمایه‌ی اجتماعی» فوکویاما است. همچنین، واکاوی بازتاب‌های عدالت در سایر ابعاد حکمرانی از جمله حوزه‌های اقتصادی، فرهنگی، رسانه‌ای و زیست‌محیطی با تکیه بر منابع اسلامی، افق‌های جدیدی برای مطالعات میان‌رشته‌ای فراهم می‌سازد. از سوی دیگر، ارزیابی میدانی شاخص‌های عدالت‌محوری در نظام‌های معاصر اسلامی و بررسی رابطه‌ی عدالت با تاب‌آوری سیاسی در شرایط بحران، می‌تواند به اعتبارسنجی یافته‌های نظری و ارتقای الگوهای بومی سیاست‌گذاری کمک کند. چنین رویکردهایی نه‌تنها به غنای ادبیات عدالت‌پژوهی در حکمرانی اسلامی یاری می‌رساند، بلکه امکان تعامل نظری مؤثرتری با ادبیات جهانی در حوزه‌ی حکومت مطلوب را نیز فراهم می‌سازد.

منابع

قرآن کریم.

تمیمی آمدی، عبدالواحد. (۱۳۷۷). *غررالحکم و درر الکلم*. مصحح: سید مهدی رجایی. قم: دارالحدیث.

حرانی، ابن شعبه. (۱۴۰۴ق). *تحف العقول عن آل الرسول*. قم: نشراسلامی.

حسینی تاش، سید علی؛ واثق، قادر علی. (۱۳۹۳). حکمرانی خوب و ارائه حکمرانی شایسته؛ بررسی و شاخص‌های این دو از دیدگاه امیرالمومنین علی(ع). *اسلام و پژوهش‌های مدیریتی*، ۳(۲)، صص۲۸-۷.

رجائی، زهرا؛ شبانی، محمد. (۱۴۰۳). واکاوی برخی بایسته‌های مدیریت و حکمرانی اسلامی در سیمای نامه ۵۳ نهج‌البلاغه. *حکمرانی و توسعه*، ۴(۱)، صص۱۳۶-۱۱۳.

زمخشری، ابوالقاسم. (۱۴۱۲ق). *ربیع الابرار و نصوص الاخبار*. بیروت: اعلمی.

شریف رضی. (۱۳۸۷ق). *نهج‌البلاغه*. محقق: صبحی صالح. بیروت: بی‌نا.

شریف رضی. (۱۴۰۶ق). *خصائص الائمه*. محقق: امینی. مشهد: مجمع البحوث الاسلامیه.

صدر، محمدباقر. (۱۴۰۰). *خلافت الانسان و شهادة الانبیاء*. قم: مرکز نشر علوم اسلامی.

العینی. (بی‌تا). *عمدة القاری*. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

قاضی نعمان. (۱۳۸۳). *دعائم الاسلام*. قاهره: دارالمعارف.

لیثی واسطی. (بی‌تا). *عیون الحکم و المواعظ*. دارالحدیث.

مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). *بحار الانوار*. محقق: غفاری. بیروت: الوفا.

مطهری، مرتضی. (۱۳۷۴). *عدل الهی*. تهران: انتشارات صدرا.

نوری، میرزا حسین. (۱۴۰۸ق). *مستدرک الوسائل*. بیروت: آل البیت(ع).

Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Free Press.

Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Harvard University Press.

Rothstein, B. (2011). *The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective*. Chicago: University of Chicago Press.